

NYKYVATJAN KODINVAIHDOSTA

Tässä artikkelissa tarkastelen nykyvatjalle luonteenomaista sekakielisyyttä sekä koodinvaihtoa venäjän kieleen. Nykyiset vatjanpuhujat käyttävät puheessaan useaa kieltä (lähinnä inkeroista, vatjaa ja venäjää sekä joskus myös viroa ja suomea), joiden välillä vaihdellaan tiuhaan. Nykyvatja koostuu oikeastaan inkerois-vatjalaisesta sekakielestä, jossa on voimakas venäläiskomponentti. Puhujilla on tendenssinä vaihtaa kieli venäjään, ja juuri näitä vaihtokohtia esittelen tässä kirjoituksessa. Aineistona käytän Vainpuolen vatjalaiskylissä kesällä 1992 nauhoittamaani materiaalia ja Petri Lauer-
man samalla alueella vuonna 1990 keräämää korpusta. Nykyvatjan sekakielinen tilanne on myös teoreettisesti haastava lähtökohta koodinvaihdon tutkimiseen: monisyisen ja paikoin hankalasti tunnistettavan ilmiön määrittelyä on syytä pohtia jokaisen aineiston yhteydessä.

NYKYVATJA TUTKIMUSAINEISTONA

Nykypäivään säilynyt vatja on sekakieltä, joka elää erillisenä kielimuotona ilmeisesti vain tutkimusluokitteluissa. Vainpuolen kymmenkunta puhujaa eivät käytä omaa kieltään omaleimaisen rakenteen, muodon ja sanaston kokonaisuutena, vaan vatja on yksi seka-kielen komponenteista, jotka ovat vaikuttaneet voimakkaasti toisiinsa. Vatjaa on luonnehtinut sekakieleksi jo kolmekymmentä vuotta sitten Kettunen (1960: 216), mutta vielä myöhemminkin tallennettavaksi on tavallisesti valittu mahdollisimman puhdasta vatjaa. Sekakielisyyteen ei ole kiinnitetty huomiota, ennen kuin se on ollut leimallista kaikilla vatjanpuhujilla; esimerkiksi Mägisten Woten erzählen (1959) sisältää tuskin lainkaan koodinvaihtotapauksia.

Inkerinmaan monikielinen ympäristö luo edellytykset sekakielisyydelle ja eri kielten väliselle koodinvaihdolle, joka on nykyvatjassa korvin kuultavan yleistä. Voidaan pohtia, onko nykyvatja enää »kieli» sosiaalisessa mielessä vai pitäisikö se nähdä useiden idio-

synkraattisten kielten tai jopa idiolektien kokonaisuutena. Vatjalaisten puheessa vilahtaa runsaiden inkerois- ja venäläisjaksojen lisäksi paikoitellen viron- ja suomenkielisiä jaksosia, jotka sulautuvat sujuvasti yhdeksi kokonaisuudeksi ilman, että puhuja juurikaan tarkastelee vaihtokohdissa. Vaikka usean kielen hallinta tarjoaa runsaasti ilmaisuvaihtoehtoja, se on vatjan kohdalla edistänyt oman kielen sammumista. Tämä piirre näkyy myös muissa lähisukukielissä: vatjan ohella liivi ja inkeroinen ovat katoamassa kaksi- tai monikielisyys tuloksena (Ariste 1981: 3). Vatjan kanssa samantyyppisessä tilanteessa ovat puhujamäärältään suuremmatkin lähisukukielet. Esimerkiksi karjalan kielen puhujilla sekakielisyys on jo tavallista (ks. esim. Pyöli 1996 ja Sarhimaa 1991).

Vatjalla on yhä omat erityispiirteensä, joiden avulla se voidaan tunnistaa, mutta määrittelyä vaikeuttaa se, että vatjassa on paljon lainoja itämerensuomalaisista lähikielistä, kuten inkeroisesta. Näiden aineisten erottelu on useimmiten mahdotonta, koska kielet ovat niin äänteellisesti kuin sanastollisestikin lähellä toisiaan (Lauerma 1993: 161; vatjan ja lähisukukielten suhteista ks. laajemmin esim. Laanest 1986; Ariste 1965: 106–110; Ariste 1975a ja osin myös Ariste 1962 sekä Ariste 1969).

AINEISTO JA INFORMANTIT

Aineisto koostuu kahdesta eri korpuksesta: pääasiassa tarkastelen Vainpuolen rantakylissä 1992 nauhoittamaani materiaalia. Lisäksi käytän Petri Lauerman (1994) korpusta, jossa informanttina on joenperäläinen Fjokla Sumilova (s. 1904, litteroinnissa lyhenteenä F). Hänen kielensä on selvästi inkeroistunutta, vaikka siellä täällä esiintyykin vatjalaisia piirteitä.

Omassa aineistossani esiintyy kolme informanttia: Dunja Mihailova (1910–1993, litteroinnissa DM) asui suuren osan elämästään Joenperän kylässä. Hänen vatjantaitonsa on vähemmän venäläis- tai inkeroisväritteistä kuin muilla informanteilla, osittain siksi, että suvussa on ollut puhtaita vatjalaisia. Huono näkö hankaloitti lehtien tai kirjojen lukemista, mikä hidasti venäjän vaikutusta kieleen. Dunja Mihailova käytti äidinkieltään myös arkisin. 1992 nauhoitetussa haastattelussa on myös venäläisyyksiä, etenkin joissakin rakenteissa ja lainatuissa idiomeissa, mutta venäjänkieliset jaksot eivät ole tiuhassa, vaan puhe etenee pääasiassa inkerois-vatjalaisena sekakielenä, jossa vatjalaisuudet ovat vielä selkeästi havaittavissa. Dunja Mihailova on esimerkkinä sekakielisyysjatkumon siitä päästä, joka on vielä suhteellisen lähellä vatjaa.

Nasto Andreevan (s. 1910, NA) molemmat vanhemmat ovat vatjalaisia, ja hän mieltää itsensä voimakkaasti vatjalaiseksi, mikä näkyy kyynä ja haluna erotella vatjan ja inkeroisen puhujia, vaikka oma kieli lipsahtelee näiden kielten välillä. Nasto Andreeva asuu Liivkylässä, joka on jo pääosin inkerikkojen asuttama. Arkipäivän puhetilanteet hoituvat inkeroiseksi tai harvemmin venäjäksi. Nasto Andreeva on aineiston informanteista selkeimmin inkeroisen ja vatjan välisellä sekakielivyyhykkeellä.

Joenperän kylässä asuva Tamara Borisova (TB) pitää itseään inkeroisena, mutta hän on syntyperältään vatjalainen. Hänen kielensä on selvästi inkeroista tai inkerois pohjaista sekakieltä. Tamara Borisovan vatjan kielen osaaminen rajoittuu joihinkin yksittäisiin ilmauksiin ja sanoihin, jotka ovat jääneet mieleen: yhtenäistä vatjan piirteitä noudattavaa puhetta hän ei tuottane edes tietoisesti. Hän hahmottaa itsekään käyttämänsä kielen sekaavuuden. Tamara Borisova edustaa aineistossa niitä etnisiä vatjalaisia, joiden vanhemmat

ovat olleet vatjanpuhujia, mutta jotka itse käyttävät inkeroista.

Yhdessä nämä puhujat muodostavat liukuman vatjasta inkerois-vatjalaiseen sekakieleen ja inkeroiseen. Paitsi kielen tasolla liukuma toteutuu myös identiteetissä ja itsensä määrittelyssä: etnistä vatjalaisuutta ei koeta mitenkään tunnusmerkikiseksi, ja se mielellään helposti inkeroisuudeksi. Sen sijaan vatjan kieltä vielä tapailevat tai osaavat puhujat, kuten Dunja Mihailova, kokevat myös olevansa vatjalaisia identiteetiltään.

VENÄJÄN KIELEN VAIKUTUS

Tarkastelen tässä kirjoituksessa niitä koodinvaihtokohtia, joissa vatja vaihtuu venäjäksi, ja pyrin erittelemään vaihtoon vaikuttavia seikkoja. Lähtökohdat koodinvaihdolle ovat kuitenkin peräisin ympäristön kielellisestä tilanteesta, joka antaa taustaa koodinvaihdon suunnalle ja laukaisimille.

Monikielisessä yhteisössä on tavallista, että kielenkäyttöä ei rajoiteta vain yhden kielen ilmaisuvaihtoihin, vaan kielten välillä tehdyillä valinnoilla on sama merkitys kuin päätehtävässä, mitä leksikaalista vaihtoehtoa käytetään yhden kielen sisällä. Sankoff (1980: 30) esittää, että kyseessä on vaihtoehtoisten ilmaisutapojen varasto, joka tarjoaa erilaisia koodoja. Valintaa ohjaa hänen mukaansa sosiaalinen merkitys, joka nostaa yhden ilmaisun sopivaksi. Vatjanpuhujilla, kuten muillakin Venäjän vähemmistökielten puhujilla, on tavanomaista, että puhe vaihtuu venäjäksi. Sosiaaliset syyt venäjän omaksumiseen johtuvat Comrien (1981: 35) mukaan tilanteesta, jossa eri etnisistä ja kielellisistä ympäristöistä olevat ihmiset kohtaavat ja työskentelevät yhdessä: väestönsiirtojen seurauksena tai kolhoosijärjestelmän vuoksi on ainoa yhteinen kieli tavallisesti venäjä. Näin se saa aseman toimeentulokielenä silloinkin, kun kukaan puhujista ei ole syntyperäinen kielentaitaja. Sosiaalinen aspekti näkyy myös siten, että Inkerinmaan suomensukuisista kielistä inkeroinen on prestiisiasemassa vatjaan nähden: se on vakiintunut seka-avioliittojen kautta ja arkipäivän kielikontakteissa. Kosketuksissa inkerikkojen kanssa myös jotkin vatjan piirteet on leimattu, joten niitä pyritään välttämään.

Todellinen prestiisiasema on kuitenkin venäjällä, joka on viimeisten vuosikymmenten aikaisessa kielipolitiikassa asetettu etusijalle ja jonka leviämistä on systemaattisesti edistetty (Haarman 1985: 323). Poliittisen käytännön mukaan ei-slaavilaiset kansat ja kielet olivat halveksittuja. Venäjän kielen valinta kontakteissa venäläisten kanssa on tietoinen ratkaisu: näissä tapauksissa kielikoodi pysyy yhtenäisenä, sillä siihen ohjaa ymmärryskynnyksen ylittyminenkin. Lähisukukielten puhujien kanssa keskusteltaessa koodinvaihto sen sijaan on tavallista. Tendenssinä on tällöinkin vaihtaa koodi venäjäksi. Ellei puhuja tietoisesti pyri pysymään vatjassa, eivät kielelliset rajoitteet (pitäytyminen yhdenmukaisesti yhden kielen morfologiassa tai syntaksissa) tunnu ohjaavan koodia takaisin venäjältä. Palaaminen omaan kieleen on harvinaista varsinkin silloin, kun puhe on vapaata — esimerkiksi kun puhuja luulee, ettei tilannetta nauhoiteta.

Venäjän kieli on Inkerinmaan hallinto- ja kulttuurikieli. Venäläistymistä edistää venäjän tarjonta lehdissä, radiossa ja televisiossa, mikä vaikuttaa myös suorien lainojen lisääntymiseen. Koska venäjä hallitaan oman kielen ohella, on lainautuminen luontevaa etenkin niissä ilmaisussa, joille ei ole omaa vastinetta. Lainasanojen osuus on luonnollisesti suuri nuorimmassa sanastokerrostumassa, johon kuuluvat ilmaisut ovat tekniikan, poli-

tiikan tai yhteiskuntaelämän alueilta (esimerkiksi *gosudarstvo* 'valtio'). Puheessa käytetään paljon venäläisiä konjunktioita *i* ('ja'), *a ja no* ('mutta'), joiden käyttö selittyy osittain niiden taloudellisuuden vuoksi: lyhyt ilmaisu on kielen kannalta vaivaton ja kätevä. Sanat sopivat äänneiltään vatjan kieleen, eikä samanasuisia sanoja ole ennestään tuottamassa homonymiaa.

Venäjän valta-aseman puolesta puhuu sekin, että ymmärtämisvaikeuksissa turvaututaan venäjään. Näytteessä 1 haastattelija joutuu tapailun jälkeen lopulta käyttämään venäjää, jotta ymmärryskynnys ylittyisi. Sen jälkeen informantti oivaltaa, mistä on kyse ja keskustelu pääsee jatkumaan inkerois-vatjalaisena sekakielenä.

1. K: kui oli / kui oli kodusōta ōli
 'millaista oli / millaista oli sisällissota'
 F: kui
 'mitenkä, kuinka sanoitte'
 K: kui oli kodusōda
 F: kotusitā?
 K: kotusōda
 F: a kui se
 K: **posle revolutsi**
 'jälkeen vallankumouksen'
 F: **posle revaluts**¹

Ymmärrettävyyden lisäksi kielen valintaan vaikuttaa myös joukko muita seikkoja, kuten osanottajat, aihe ja konteksti (Sankoff 1980: 31). Nämä ovat tekijöitä, jotka yhdistetään tilanteiseen koodinvaihtoon, sillä ne eivät ole sidoksissa ymmärrettävyyteen tai sosiaaliseen merkitykseen vaan puhetilanteen vaihteluun. Kotikylässä ja lähiseutujen suomenskuisen väestön keskuudessa vatjalaisten kielenä on inkeroinen, jossa kuitenkin on piirteitä vatjasta, virosta ja suomesta. Yleensä Inkerinmaan kylissä ollaan siirtymässä suomenskuisista kielistä kohti venäjää.

Sellaisia muutoksia, jotka ovat tuottaneet alkuperäiseen vatjan kieleen muotoeroja verrattuna vatjan kielestä tehtyihin kuvauksiin (esim. Aristen [1968] kielioppi), on nykyvatjassa jo useita. Venäläisyydet leimaavat nykyvatjaa niin paljon, että välillä vatjaan sovelletaan satunnaisesti venäjän muoto- ja äänneopin piirteitä, kuten näytteessä 2 (ks. lisäksi Ariste 1975b ja Mägiste 1933).

2. DM: kala mukkā mahsettī / **vsja** kala annettī
 'kalan mukaan maksettiin/ **kaikki** kalat annettiin'

Näytteessä informantti käyttää venäjän sanaa *vsja* 'kaikki', joka on *a*-päätteinen, kuten kaikki venäjän feminiinisanat. 'Kaikki kalat' on kuitenkin yksikkömuodossa, koska venäjäksi kalat on yksikössä oleva feminiini. Venäläinen vastine *kalat*-sanalle siis puuttuu

¹ Näytteissä lihavointi osoittaa koodinvaihtokohdan siten, että lihavoitu jakso on venäjää. Vaikeutena ovat sellaiset tapaukset, joissa koodinvaihto alkaa lainauksella eikä voida yksiselitteisesti osoittaa, kuuluuko laina jo vaihtoon vai onko se vain vaihdon laukaiseva tekijä. Tämänkaltaisissa tapauksissa olen merkinnyt kaikki venäjänkieliset jaksot lihavoinnilla, koska siinä kielikoodi vaihtuu. Vainpuolella ja Inkerinmaalla puhuttavista venäjän kielen murteista käytän yleisesti vain nimitystä venäjä. Karkeasta litteroinnista huolimatta näytteiden ensisijainen tarkoitus toteutuu: ne osoittavat koodinvaihtokohtia ja kahden kielen sulaumamuotoja. Puolilainausmerkkeihin olen merkinnyt suomennokset tarpeen mukaan puheenvuorojen alle.

puhunnoksesta, mutta se on läsnä puhujan mielessä; paitsi että *kaikki*-sana on venäjäksi, se myös noudattaa puuttuvan sanan sukua ja lukua.

Yleinen on myös tapaus, jossa vieras rakenne sijoittuu luontevasti lauserakenteeseen ilman, että puhuja epäröi tai takeltelee. Seuraavan näytteen keskustelu käsittelee vatjan kieltä, ja vatjalaisuudet näkyvätkin selvästi. Kuitenkin puhuja käyttää kesken kaiken venäläistä rakennetta *kak ...nazyvajetsja* ('kuten...kutsutaan').

3. HH: a kui sie vot dūmāt oma tšēli vōi vennäisse vai
'no miten sinä ajattelet oma kieli vai venäjä vai'
NA: mie nūttēn teat kui mie nūt tēn / milnet tulla pajattāz vennäissi / no
mie ei ole oma tšēli on [?] unuhtunu i meičä vätsä nūj jo līa vähā nī
on lugu lugu lugu entsi meičä vätsä on
'[en] minä nyt tiedä miten minä nyt teen / toisinaan puhutaan venä-
jää / no minulla ei ole oma kieli on [?] unohtunut ja meičän kansa
nyt jo liian pieni niin on vähän entistä meičän kansaa'
HH: no zenja ka pajatat
'no Zhenjan kanssa puhut'
NA: vot zenja on zenja on ühsi ja sīs se [epäselvää] on toine hän on ai-
nult kolmas / kolme / vätsä / no lūtsas sēl sēl olla sēl tās on toine
tšēli et sēl [epäselvää] **kak** izori tšēli **nazivajetsi** / a meičä
tšēli vot on vadja tšēli
'no Zhenja on yksi ja sitten [epäselvää] on toinen hän on ainoastaan
kolmas / kolme / väkeä / no Luuditsassa [= vatjalaiskylä] siellä on
siellä taas on toinen kieli siellä [epäselvää] kuten inkeröiskieleksi
kutsutaan / mutta meičän kieli toki on vatjan kieli'²

Toisaalta näyte 3 *kak ...nazyvajetsja* voitaisiin tulkita niin, että kyseessä on venäjän kie-
lestä lainautunut sanonta. Koodinvaihdon ja lainauksen suhteen pohdinta nousee keskei-
seksi monikielisen korpuksen tarkastelussa, myös tässä kirjoituksessa.

Venäjän vaikutus rakenteellisiin valintoihin voi olla myös piilevämpää kuten näytteessä
2. Nykyvatjassa venäjän kielioppi näyttää toimivan monella eri tasolla. Vatjan oman kie-
liopin soveltamisen säännönmukaisuus on vähentynyt, ja kieliyhteisön kontrollin puut-
tuessa variaatio on lisääntynyt ja johtanut kohti sekakielisyyttä. Muutoksien nopeuteen
on luonnollisesti vaikuttanut vähäinen puhujamäärä, joka omaksuu lyhyessä ajassa uudet
vaikutteet. Tästä seuraa nykyvatjaa ehkä leimaavin piirre: kielikoodin vaihto.

KOODINVAIHDON ONGELMIA

KOODINVAIHDON RAJAUS

Koodinvaihto on terminä monitahoinen, sillä sitä määrittävät piirteet ovat osin päällekkäisiä muiden kielen ilmiöiden, kuten diglossian, lainaamisen ja tyylinvaihdon kanssa

²Näytteessä 3 on myös selvästi korvin kuultava vatjan kielen erityispiirre: *k*:n muuttuminen *tš*:ksi etuvokaa-
lien edellä. Vaikka *tš* esiintyykin tässä asemassa yleisenä nykyvatjassa, se tuntuu olevan ensimmäinen piirre,
joka katoaa vatjalaisen siirtyessä inkeröisen puhujaksi. Ilmeisesti syynä on alkuperäisen *k*:n runsas edustus
uusissa lainasanoissa, jotka antavat mallin alkuperäisen *k*:n palauttamisesta. Syynä on osittain ympäristön
tasaava vaikutus ja toisaalta sosiaalinen stigma — *tš*-piirre erottaa vatjanpuhujan selvästi muiden lähisuku-
kielten puhujista, ja lisäksi se on piirre, josta ei-vatjalaiset tekevät pilaa. Aineiston vatjalaisjaksojen tunnista-
misessa pidän *tš*:n esiintymistä keskeisenä kriteerinä.

(Asher 1994: 581). Laajasti määritellen koodi on neutraali käsite, joka tarkoittaa mitä tahansa kommunikaatiosysteemiä, joka käyttää kieltä (Crystal 1985: 53). Se on myös tekninen apuväline silloin, kun muut termit, kuten dialekti tai kieli, eivät intensioltaan riittävästi määritä ilmiötä. Koodinvaihto on sosiolingvistinen ilmiö, jossa puhuja käyttää eri koodeja. Hudsonin (1980: 56) mukaan tämä on automaattinen seuraus rekisterien olemassaolosta, sillä sama puhuja valitsee erilaisia kielen rekistereitä tilanteen mukaan. Koodinvaihtoa kuvattaessa ei ole merkitystä sillä, onko koodi tyyli, dialekti vai itsenäinen kieli, sillä kaikki näistä voivat esiintyä kielenpuhujan koodinvaihtokäyttäytymisessä. Koodinvaihto ei siis rajoitu pelkästään saman kielen eri rekistereiden välillä liikkumiseen, vaan se voi tapahtua myös eri kielten välillä silloin, kun puhuja hallitsee kahta tai useampaa eri kieltä. Juuri tällaisesta usean kielen välisestä koodinvaihdosta on kyse vatjalaisten puheessa. Tällöin monikielisyys olisi vain koodinvaihdon erityistapaus, koska kielensisäisellä (tyylit, rekisterit) ja kielten välisellä vaihdolla on vain aste-ero. (Bell 1983: 110.)

Koodinvaihto ei saisi haitata viestin perillemenoaa, joten oleellista on, että vastaanottaja käsittää viestin sisällön, vaikka koodi ei olisikaan yhtenäinen. Monikielisessä tilanteessa vaatimuksena on, että vastaanottaja ymmärtää kieliä, joiden välillä vaihtelu tapahtuu. Ellei näin ole, ymmärryskynnys ei ylity eikä yhteisö tai puhetilanne tue koodinvaihtoa, jolloin se karsiutuu pois. Koodinvaihto kahden kielen välillä kuvastaa jo jonkinasteista kielten sekaannusta ja päällekkäisyyttä. Perusoletus on, että on kaksi standardikieltä, jotka voidaan kuvata standardinormein (Clyne 1987: 743). Vatjan tapauksessa näin ei ole, sillä vatja on niin sekoittunut inkeroiseen, ettei näiden kahden erottelu ole mielekäs, vaikka esimerkiksi vatjan yksittäisiä piirteitä voidaankin osoittaa. Sekoittuneimpien inkerois-vatjalaisten kielimuotojen ryhmittely on tuottanut tutkijoille vaikeuksia (Lauerma 1993: 48; vatjan kielen lainasanojen tunnistamiskriteereistä ks. Suhonen 1986: 151–161). Toinen oletus on, että kieliopillinen systeemi on vakaa, ilman syntaktista konvergenssia (Clyne 1987: 744). Vatjan järjestelmä on kuitenkin kadottanut yhtenäisyytensä, ja esimerkiksi venäjän sanajärjestys on vallitseva. Säännönmukaisuus on vähentynyt, mikä ilmenee variaationa muun muassa sijapäätteissä ja muissa morfeemeissa. Esimerkiksi venäläinen etnonymy *finny* (suomalaiset) saattaa saada vielä ei-venäläisen monikon tunnuksen *t* ja moni vatjalainen sana venäjän feminiinin tunnuksen *a*.

Vaikeuksia tulee myös valittaessa koodinvaihdon tarkastelun piirteitä: teoreettinen tarkastelu ei ota huomioon epäkieliopillisia koodinvaihtotapauksia. Sosiolingvistiset tutkimukset puolestaan puhuvat tendensseistä vaihtaa koodia tietyissä tilanteissa. Clyne (1987: 740) näkee koodinvaihdon kahden kielen vaihtoehtoisena käyttönä joko lauseen sisällä tai lauseiden välillä: puhuja lakkaa käyttämästä kieltä A ja ryhtyy puhumaan kieltä B. Vaihto ei aina ole täydellinen ja selvärajainen, kuten Clynen määritelmästä voisi implikoida, vaan eri kielet saattavat sekoittua, ja kummankin kielen systeemejä sovelletaan samanaikaisesti. Tällöin esimerkiksi B-kielen elementtejä käytetään A-kielen syntaktisessa järjestelmässä ja koodien päällekkäisyyttä voisi luonnehtia mieluummin koodien sekoituksena kuin vaihtona. Silloin kun kieli ei terävästi vaihdu toiseen, syntyy päällekkäisten koodien vaiheesta liukuma kahden kielen välille. Toisinaan päällekkäisyydestä palataan takaisin A-kielen, eikä täydellinen vaihto toteudu edes hetkellisesti.

Koodinvaihdolle on pyritty määrittämään rajoituksia ja osoittamaan syntaktisia paikkoja, joissa koodinvaihto saattaa toteutua. Vaikka nämä olisivat tapauskohtaisesti katta-

▷

via, niitä ei voi yleistää yhdestä koodi- tai kieliparista toiseen tai edes saman koodiparin käyttöön toisenlaisessa kontekstissa (Poplack 1987: 51). Valmiita tutkimustuloksia on siis hankala soveltaa suoraan, vaikka joitakin samankaltaisia tendenssejä voidaan löytää. Lisäksi koodinvaihtotapausten tunteminen helpottaa sen arvioimista, onko kyseessä juuri koodinvaihto vai jokin läheinen ilmiö, esimerkiksi lainaaminen tai kielenvaihto.

Koodinvaihdon toteutumista ohjaavat yleiset rajoitukset, joita esiintyy minkä tahansa kieliparin välillä (Clyne 1987: 742). Ne vaikuttavat, mihin suuntaan koodinvaihto tapahtuu: esimerkiksi jossakin tilanteessa vaihto saattaa toteutua kielestä A kieleen B mutta ei toisinpäin. Ne ohjaavat koodinvaihtoa ja tekevät ilmiöstä epäsymmetrisen. Vatjan ja venäjän kielet eivät ole tasa-arvoisessa asemassa keskenään. Tendenssinä on vaihtaa koodi venäjäksi, mitä kielijärjestelmään liittyvät rajoitukset eivät estä, sillä oman kielen kieliopin hahmottaminen on heikentynyt eikä systeeminvastaista muotoa välttämättä havaita.

Poplackin (1987: 54) jaottelu taitavaan (*skilled*) ja horjuvaan (*flagged*) koodinvaihtoon pohjaa määritelmille, joissa oleellisia ovat siirtymän sujuvuus ja vaihtokohdan kantertelut. Vaihtokohdat voivat olla sujuvia silloinkin, kun syynä vaihtoon on ensin käydetyn koodin riittämättömyys vaikkapa sanastollisesti. Vaikeutena on se, että mitä pienempi vaihtunut konstituentti — etenkin yksittäinen leksikaalinen elementti — on, sitä hankalampi on sanoa, onko kyseessä laina vai koodinvaihto (Poplack 1987: 55). Koodinvaihtotapauksia on pyritty erittelemään ja ryhmittelemään (ks. esim Lauttamus 1992 ja siinä mainittu kirjallisuus), mutta on osoittautunut hankalaksi löytää kattavia kategorioita tai universaaleja piirteitä. Sen sijaan yksittäisen korpuksen tasolla kyetään osoittamaan tarkkojakin luokitteluja.

Koodinvaihtopaikkojen ennustaminen on vaikeaa, mutta Poplack (Asherin 1994: 585 mukaan) arvelee, että on olemassa kaksi yleistä rajoitusta, joita koodinvaihto noudattaa. Ensinnäkin vaihto saattaa seurata mitä tahansa konstituenttia, joka ei ole sidonnainen morfeemi. Vapaan morfeemin rajoitus tarkoittaa käytännössä sitä, ettei koodinvaihtoa voisi esiintyä sidonnaisen morfeemin ja leksikaalisen muodon välillä. Toiseksi koodinvaihto saattaa ilmetä tapauksissa, joissa kummankaan kielen elementit eivät riko kummankaan kielen syntaktisia sääntöjä. Clyne (1987: 748) sijoittaa hieman samaan tapaan koodinvaihdon neutraalistumiskohtaan, jossa kummankin kielen elementit voivat esiintyä.

Clynen (1987: 742) mukaan kielioppien (*grammar*) välinen suhde on koodinvaihdon kokonaisuuden kannalta keskeistä. Koodinvaihdon malli kaksi- tai monikielisellä puhujalla toteutuu siten, että kaksi erillistä kielioppia yhdistyy muodostaaksen koodinvaihtolauseen. Vaikka puhuja taitaa kummankin kielen järjestelmän, hän voi käyttää niitä limittein: päällekkäisyyksissä on kyse koodinvaihdosta. Yhtenäisten järjestelmien välinen vuorottelu, jossa pysytään useiden lauseiden ajan samassa kielessä, on pikemminkin kielten vaihtoa. Jotkut tutkijat olettavat, että koodinvaihtokohdan molemmin puolin syntaksin pitäisi olla kieliopillinen, joten koodinvaihto merkitsisi myös vaihtoa syntaksissa, mikäli syntaksi olisi vaihdon osapuolina olevilla kielillä erilainen (Clyne 1987: 747). Kieliopilisuuskriteeri ei kuitenkaan paljasta, onko kyseessä kieliopillinen koodinvaihto, vakiintunut lainasana vai yleisesti kakkoskielen oppijoiden keskuudessa kuultu puhevirhe, joka on siirtynyt omaan kielenkäyttöön (Poplack 1987: 73).

Kirjoituksessani puhun yleisesti koodinvaihdosta ilman, että ryhdyn rajankäyntiin samankaltaisten ilmiöiden nimitysten välillä. Vaikka termit on tapana erottaa toisistaan, ei yhdistämiskäytännöllä ole ristiriidassa vallitsevan käytännön kanssa: Clyne (1987: 740)

toteaa, että eri tutkijat käyttävät koodinvaihtoa yleisterminä, joka kattaa lähekkäiset ilmiöt (kuten *code switching*, *code mixing*, *code changing* ja *transference*).

VATJANPUHUJIIEN KOODINVAIHDOSTA

Kielten rajojen ja järjestelmien hämärtyminen on viimeisillä vatjanpuhujilla jo niin pitkällä, ettei oikeastaan voida puhua erillisten kielioppien soveltamisesta vaan *sekoittuneesta kieliopista* tai *koodinvaihdon kieliopista* (termeistä ks. Clyne 1987: 742). Termeillä tarkoitetaan sitä, että koodinvaihtolauseet noudattavat omaa lähtökieliin pohjautuvaa sekoitunutta kielioppiaan. Sekoittuneen kieliopin ajatus on saanut kritiikkiä, sillä kielijärjestelmien ehyt ja toimiva sulautuminen vaikuttaa epätodennäköiseltä, jos samaan tulokseen johtaa kahden kieliopin osittainen päällekkäisyys tai vuorottelu. Sekoittuneen kieliopin ajatus lähtee siitä, että kyseessä olisi yhdistelmäkielioppi eikä kolmas erillinen järjestelmä. Kielioppeja käytetään inkerois-vatjalaisessa sekakielessä siten, että niiden vaikutus saattaa olla päällekkäistä: esimerkiksi näytteessä 8 oleva sana *taloni* ('kuponit') rakentuu siten, että venäläinen nominatiivi *talon* saa venäjän monikon tunnuksen *talon+y*, johon puhuja liittää vielä oman kielen monikon tunnuksen *t*. Tällaiset tapaukset osoittavat, ettei kieliopin soveltaminen välttämättä noudata johdonmukaisuutta siten, että tietyssä piirteessä — kuten vaikka sijataivutuksessa — aina noudatettaisiin vain jommankumman kielen mallia. Toisaalta kyseessä saattaa olla myös lainasana, jota taivutetaan omalla kielellä, mitä tukisi kontekstikin (vrt. näytteen 8 erittelyyn). Sekoittuneesta kieliopista voidaan siis puhua siinä mielessä, että vatjan kieliopin soveltamisen eheys on kadonnut. Toisaalta eheys ja kieliopillisuus ovat sikäli suhteellisia käsitteitä, ettei yhtä ainoaa ja selkeää kielioppia ole muidenkaan kielten puhujien mielessä. Inkerinmaan elinvoimaisimmat vatjaan kontaktoivat kielet eivät nekään ole vailla variaatiota ja epäsäännöllisyyksiä.

Yksi tapa tunnistaa koodinvaihto on tarkastella informanttien suhtautumista omaan puheeseensa. Sekoittuneet koodit leimataan usein kielteisiksi, ja myös käyttäjät mieltävät ilmiön stigmaksi (Milroy ja Milroy 1990: 510). Voisi siis ajatella, että niissä tapauksissa, joissa puhuja kiinnittää huomiota ilmaisuunsa ja leimaa sitä, olisi kyse koodin vaihtamisesta. Näyte 4 esittää juuri tällaisen tilanteen sekä kielellisesti että sisällöllisesti:

4. TB: minul kaik mēb / kerra viron kieli suome kieli [naurahtaa] vadja kieli
 kaik mennē sekasi / sekasi kaik mēb

Kuvatun kaltaiset seikat ovat kuitenkin riittämätön peruste koodinvaihdon osoittamiseen. Lisäksi oman kielen horjuvuus tiedostetaan muissakin tilanteissa, esimerkiksi silloin, kun ei löydetä sopivaa sanavastinetta tietylle merkitykselle. Toisaalta kuitenkin tällaisia metakielellisiä huomioita omasta puheesta on pidetty kuoleville kielille tunnusomaisena piirteenä (ks. laajemmin Laakso 1996: 226-229 ja siinä mainittu kirjallisuus). Joka tapauksessa metakielisyys vähentää spontaaniutta ja ohjaa informanttia puhumaan »kieli keskellä suuta».

Joillakin puhujilla vatjan kieli ei enää hahmotu niin selkeästi, että sitä osattaisiin edes tietoisesti käyttää. Spontaania puhetta on hankala tuottaa ilman, että se sekaantuu johonkin toiseen kieleen. Näytteen 5 tilanteessa vaikuttaa kielen valintaan vatjaa taitamattomien haastattelijoiden malli, mutta informantti pinnistelee tuottaakseen vatjaa. Varovainen

▷

houkuttelu oman kielen käyttöön ei johda koodinvaihtoon, ja pyydettyäkin mieleen muistuu vain yksittäisiä sanoja, sanontoja ja laulunpätkiä, joiden säilyminen johtuu niiden kiteytyneestä yhteydestä: aina tietyissä järjestyksessä olevat sanat tukevat toistensa muistamista.

5. PT: mutta te osätte müöskin vatjan kieltä puhua
TB: oike vähän [naurahtaa] ja puhunkin vatjan kieltä vähän
MT: voitteko vatjaksi jotain sanō
TB: vadjaks / no mitä teil sannō minä teille laulun ühen / kui se oli / lümi torni kattä taevon kattä taevon kattämän / noizo itki nen [?] ku lap-sed rēren vīsi ulvomän

Laulussa ei välttämättä ole kyse vatjalaisuudesta lainkaan, sillä puhujan mukaan sanat ovat Puškinin. Sävelmä on selvästi slaavilainen, joten kyseessä saattaa olla lainattu venäläinen laulu, joka on sulautunut kulttuuriin kuin lainasanat kieleen. Laulua ei ole ainakaan tässä asussa Aristeen kokoelmissa Vadjalaste laule (1960) ja Vadja rahvalaulud ja nende keel (1986). Kyseessä on murrehaastatteluistakin tuttu ilmiö, jossa informantti haastattelijaa miellyttääkseen tuottaa mielestään aitoa ainestoa.

Sekä kieli että koodi saattavat vaihtua nykyvatjalaisilla samassa puhetilanteessa. Osa tapauksista on sikäli ongelmallisia, että kielenvaihtoa pohjustaa edellisen lauseen lopussa toteutuva koodinvaihto, jossa syntyy silta kielestä toiseen. Vaikeutena on määrittää, missä kohdin koodinvaihto päättyy ja kielenvaihto alkaa. Tekninen keino olisi sijoittaa raja lauseiden vaihteeseen, mutta tämä ei ole yksiselitteinen ratkaisu, sillä sama ajatus saattaa puhujalla jatkaa lauserajan yli — sisällön osuutta ei pidä sulkeistaa, sillä se on merkittävä koodin, rekisterin tai kielen valinnassa.

KOODINVAIHTOA VAI LAINAUSTA

Monikielisessä tilanteessa on erityisen hankalaa tunnistaa, onko kyseessä koodinvaihto vai lainaus, sillä lainasana on saattanut tulla kolmannen kielen kautta. Vatjan tapauksessa inkeröisen kautta tulleet venäläislainat ovat jo mukautuneet inkeröisen järjestelmään, joten alkuperän paljastaminen on hankalaa. Lisäksi venäläisiä sanoja sovelletaan oman kielen järjestelmään silloinkin, kun ne eivät ole lainasanoja vaan tiheään käytettyjä satunnaissiirottoja. Koodinvaihto ja lainaaminen saattavat olla päällekkäisiä ilmiöitä siten, että lainaus laukaisee koodinvaihdon. Jotkut tutkijat (esimerkiksi Clyne 1987: 741) katsovatkin, että lainauksen alkaminen merkitsee koodinvaihdon alkamista. Tällöin koodinvaihtokohta ja lainauskohta lankeavat yhteen eikä lainausta voi välttämättä erottaa omaksi ilmiökseen, etenkin jos lainatun sanan ja koodinvaihdon välillä ei ole erotettavaa kielen ainesta, joka osoittaisi koodinvaihtokohdan. Tapauksissa, joissa on monta koodia, vaihtelu on usein tiuhaa ja nopeaa, jolloin saattaa olla vaikeaa löytää selitystä yksittäiselle vaihdolle tai edes erottaa tarkasti koodien rajoja (Sankoff 1980: 32; Asher 1994: 583). Toisaalta on sellaisiakin näkemyksiä, joiden mukaan koodinvaihtoa ja lainausta ei ole tarpeen erottaa toisistaan korpuksen analyysissä, sillä olennaisempaa on ilmiön kuuluminen kahden kielen alueelle (koodinvaihdon tulkinnasta ks. Stroud 1992).

Poplackin (1987: 56) mukaan yksittäinen sana, joka esiintyy monella puhujalla ja noudattaa toisen kielen fonologista ja morfologista mallia sekä syntaktisissa rakenteissa

toisen kielen järjestelmää, on tulkittava lainasanaksi eikä koodinvaihtotapaukseksi. Kriteerin yksiselitteinen toteutuminen on vatjassa hankalaa sikäli, että kieli muuttuu nopeasti pienen puhujamäärän ja ympäröivien kielten paineen vuoksi. Lainasanaksi vakiintuminenkin voi siis tapahtua suhteellisen nopeasti. Hudsonin (1980: 59) mukaan runsas lainaaminen hämärtää kielten rajoja ja koodinvaihdon kanssa rohkaisee kielten sekaannukseen.

Vatja-aineistoni ei noudata kaikin osin lainauksen kriteereitä, ja joissakin tapauksissa on mielekästä nähdä lainaus ja koodinvaihto päällekkäisinä. Lauttamus (1992: 4 ja 6) esittää, että struktuurallisesti määriteltynä lainaus ja koodinvaihto ovat saman jatkumon kaksi ääripäätä pikemmin kuin kaksi täysin erillistä ilmiötä. Jos lainaus taas määritellään käyttäen Gumperzin (1982: 66) kriteerejä, tulisi venäläislainojen noudattaa vatjan kielen muoto-opillisia sääntöjä, sillä lainasanoja kohdellaan osana leksikoa. Kuitenkin näytteessä 6 kuukauden nimeen on liitetty inessiiviä vastaava venäjän prepositionaali *-e*.

6. NA: ja ja / janväre tulimme pois ja ka nojābre menimme
'niin niin / tammikuussa tulimme pois ja taas marraskuussa menimme'

Kuukausien nimet ovat lainasanoja. Kyse on koodinvaihdosta sikäli, että niitä taivutetaan venäjän mallin mukaan. Muotojen käyttö on horjuvaa, sillä yllä olevan näytteen venäläinen rakenne on puutteellinen: prepositionaali edellyttäisi *v*-prepositiota, joka kuitenkin puuttuu. Toisaalta voisi ajatella, että kuukausien nimet on lainattu jo valmiiksi taivutettuina adverbeina. Sama puhuja saattaa kuitenkin toisinaan liittää kuukauden nimeen myös oman kielen sijapäänteen tai käyttää molempia sekaisin. Esimerkissä 7 venäjänkielisen ilmaisutavan rinnalla käytetään omaa inessiiviä, mikä sotii taivutettujen muotojen lainaustulkintaa vastaan. Tällaisissa tapauksissa voisi ajatella lainauksen olevan sanastotason asia, kun taas morfologisella tasolla ilmenisi koodinvaihtoa.

7. NA: meitā vietī sinna sita vietī a sīna voina oktāber kūš oktābris oktāber kūš
'meitä vietiin sinne sitä vietiin lokakuun kuudes lokakuussa lokakuun kuudes'

Informantit tuottavat puheessaan sijapäänteitä ilman yhtenäistä systeemiä. Sijapäänteiden vaihtelu on nykyvatjassa runsasta: paitsi että omat muodot vaihtelevat venäläisten vastineiden kanssa, on omakielisten sijapäänteiden käytössä horjuvuutta, mikä näkyy rinnakkaisina muotoina, joita tuotetaan ilman, että se näyttäisi sotivan kielitajua vastaan. Paralleelimuodosteiden hyväksyntä osoittaa kompetenssin joustavuutta ja toisaalta rinnakkain elävien kielten rajojen hämärtymistä puhujan kielenhallinnassa.

Vanhojen lainojen yhteydessä ei koodinvaihtoa tapahdu, sillä sanat ovat jo vakiintuneet kieleen, eikä puhuja miellä niitä vierasperäisiksi. Vatjalaiset ovat käyttäneet venäjää jokapäiväisessä kommunikoinnissa, joten rajanveto vanhojen ja vakiintuneiden lainojen ja uusien tilapäislainojen välillä on hankalaa (Laakso 1996: 224). Venäläinen lainasana ei aina laukaise vaihtoa, vaikka se olisi uusikin, jos se esiintyy arkisessa ympäristössä, johon sana luontevasti kuuluu, kuten näytteen 8 'kauppa' ja 'kupongit'.

▷

8. DM: kaks kerta nätelis tuop katō mita miul on tarvis / praiku tuo **lafka**
 mista boku leipä vān / a kassis [?, epäselvää] ne **talonit**
 'kaksi kertaa viikossa tulee katsomaan mitä minä tarvitsen / nyky-
 ään tuo **kauppaan** vaan leipää / mutta [epäselvää] ne **kupongit**'

Lainaaminen on nykyvatjalle leimallista, sillä puhujilla on ollut runsaasti kielikosketuk-
 sia: venäjän ja inkeröisen lisäksi suomi on tuttua Inkerinmaan suomalaismurteiden ja
 Suomessa vietetyn ajan pohjalta (saksalaisten pakkoevakuointi sodan aikana). Lauerman
 (1993: 50) mukaan inkeröisen ja suomen vaikutus on ollut tuntuvinta Vainpuolen kaksi-
 kielisissä kylissä Joenperässä, Rajossa, Liivkylässä ja Luuditsassa. Myös viron vaikutus-
 ta on erotettavissa, ja se näkyy lähinnä sanastossa. Sekakielen virolaiskomponentissa kyse
 ei ole niinkään koodinvaihdosta vaan lainauksesta. Ariste (1987: 30) huomauttaa, että monet
 vatjan osaajat ovat viettäneet aikaa virolaisten joukossa, mikä on luonnollisesti vaikutta-
 nut heidän sanavaroihinsa.

Venäläisyyksien vakiintumisessa toimii aineistoni vertailukriteerinä Dunja Mihailo-
 van puhuma kieli. Hänen verrattain puhtaassa kielessään kuukaudet ovat venäjäksi, sa-
 moin kokonaiset juhlapäivien nimet, joihin sisältyy kuukauden nimi. Esimerkissä 9 myös
 ajankohtaa määrittää venäläinen numeraali ('ensimmäinen toukokuuta, vappu').

9. DM: ku sulat mē [?] sulamā jo / piti tulla ēllä / a **pervois mais** jo piti olla
 koton
 'kun alkoi sulamaan jo / piti tulla edellä / mutta **vappuna** piti jo olla
 kotona'

Nykyvatjan numeraaleista suurin osa on venäläislainoja, vaikka pienet lukusanat yhdestä
 kymmeneen (vrt. esimerkki 7) saattavat olla vatjaksi. Suuremmat lukusanat ovat usein
 venäjäksi, erityisesti silloin kun numeraali ilmaisee ikää tai ajanjaksoa. Syynä on tottu-
 mus venäjän käyttämiseen virallisissa yhteyksissä, joissa ikä ja vastaavat tiedot annetaan
 venäjäksi. Ajan ilmaisuun voi liittyä myös venäläinen rakenne, vaikka lause muuten olisi
 vatjanvoittoista, kuten näytteessä 10.

10. SS: kui vanat oltī lahsed
 'miten vanhat olivat lapset'
 NA: pienet pikkurukkaset oltī / üks oli kui noh / kui se / **pervodi / s tritsat**
sedmova kaikkist vanimpi
 'pienet pikkuruiset olivat / yksi oli kuinkas no / miten se / **käännä /**
vuodesta 37 [vuonna -37 syntynyt] kaikkein vanhin'
 HH: jā / kolmastkümmeitise
 NA: **s tritsat divjatava**
 'vuodesta 39'
 HH: kolmastkümmeitise
 NA: **i sorok piervava**
 'vuodesta 41'

Venäjänkieliset *s tritsat sedmogo*, *s tritsat devjatogo* ja *s sorok pervogo* ilmaisevat raken-
 netta 'vuodesta (tässä 1937, 1939 ja 1941) lähtien'. Puhuja turvautuu venäjään, koska ei
 lyhyen tapailun jälkeen muista omakielistä vastinetta. Koodinvaihto on tietoinen, mikä
 paljastuu toiselle haastattelijalle osoitetusta pyynnöstä kääntää venäläiset lukusanat (*per-
 vodi* = 'käännä'). Lueteltuaan useamman venäjänkielisen sanan puhuja siirtää myös muun
 puheen venäjäksi (vrt. näyte 21).

Vaikka syntymäajat ja muut asiakirjoissa tai virastoissa tarvittavat lukusanat ovat venäjäksi, sellaiset omaan henkilöhistoriaan liittyvät vuosiluvut, joilla on ollut erityistä merkitystä, saattavat olla vatjaksi.

11. NA: a kui mie mälehtin [päällepuhun] / minun se ühs tüttönen süntü **sorok pervomkasu** [?] / a meitä vietī **soroh vtarum** [?] neljätšüm-menelkahel vuovel meitä vietī vai kölme kölme kölme kölme vot vot ni ni ni
'no kun minä muistelen / minun se yksi tytär syntyi **neljäkymmentäyksi** [?] / meitä vietiin **neljäkymmentäkaksi** [?] neljäkymmentäkaksi vuonna meitä vietiin vai kolme / kolmantena kolmantena niin niin'

Näytteessä on kiintoisaa se, että puhuja ilmoittaa tyttänsä syntymäajan venäjäksi, mutta Suomeen siirtämivuoden sekä venäjäksi että vatjaksi. Jopa *tš*-piirre esiintyy, vaikka paine venäjänkieliseen muotoon on ilmeinen. Näissä tapauksissa epäyhtenäisyys lainattujen ja omaperäisten lukusanojen käytössä selittyy pragmaattisista tekijöistä. Laakso (1996: 226) esittää, että tällainen lukusanojen käyttö kertoisi vatjan kielen omien varojen loppumisesta kesken.

Numeraaleihin liitetään usein määritteitä tai tarkennuksia, jotka tilanteen mukaan saattavat olla venäjäksi tai vatjaksi. Venäläisyys toteutuu varsinkin sellaisissa tapauksissa, joissa sisältö on yhdistettävissä kosketuksiin venäläisten kanssa (vrt. metaforiseen koodinvaihtoon myöhemmin tässä kirjoituksessa). Venäjää voidaan käyttää myös selvittäjänä, kun epäillään, ettei puhekuppani ymmärrä ilmausta. Tällöin koodinvaihto on harkittu siirtymä kielestä toiseen, mikä paljastaa kielenpuhujan erottavan koodit toisistaan. Numeraalien lainautumista puoltavat myös Dunja Mihailovan käyttämät venäjänkieliset vastineet. Näytteen 12 järjestysluku määrittää helluntain (*troitsa*) pyhäpäivää, jonka lainattu venäjänkielinen nimitys taipuu ei-venäläisessä sijapäätteessä.

12. DM: troitsalleb tullō pühä / **tsitirnatsova**
'helluntaille tulee pyhä / **neljätoista**'

Koodinvaihto ei noudata vatjanpuhujilla mitään tiettyä ehtojen kokonaisuutta, joten sen tapahtumista ei voi ennustaa. On kuitenkin joukko ilmiöitä, joiden yhteydessä koodinvaihto on toteutunut usealla puhujalla tai samalla puhujalla toistuvasti. Nämä ovat tapauksia, jolloin koodinvaihdon voisi ajatella olevan ennakolta oletettavissa, vaikka toisinaan vaihto jää tapahtumatta. Säännöiksi tai ennakoinnin oppaiksi kyseiset piirteet eivät kelpaa, mutta ne kuvaavat yksittäisten vatjalaisten puheen vaihteluita. Seuraavaksi esittelen näitä aineistoni piirteitä.

KOODINVAIHDON LAUKAISIMIA

ERISNIMET

Koodinvaihdon voidaan joskus osoittaa selkeä laukaisin, joka kielen tasolla on tavallisesti yksittäinen vieraskielinen sana tai ilmaus, ja ajattelun tasolla laukaisimena toimivat



esimerkiksi assosiaatiot. Laukaisin aktivoi puhujan käyttämään toista koodia. Se saattaa olla sanonta tai lainattu idiomi, joka ohjaa puhujan lainanantajakielen käyttöön. Tarkastelen seuraavaksi frekvenssin perusteella aineistoni tyypillisintä laukaisintyyppiä, erisnimiä.

Erisnimen käyttö saattaa laukaista koodinvaihdon, ja tällöin tuntuu mukana olevan voimakas assosiaatio nimen omistajan kansallisuuteen. Venäläistä henkilönimeä saattaa seurata muitakin venäläisiä sanoja, mikäli puhuja tietää nimetyn olevan venäläinen. Kiintoisaa henkilönimissä on, että puhuttaessa vatjalaisista puhuja reagoi siten, että puheeseen tulee herkästi lisää vatjalaisuuksia. Näytettä 13 edeltäneessä keskustelussa eivät sisältö tai kielen seikat viitanneet vatjaan. Puhuja tunnistaa vatjalaisen ystävänsä haastattelijan lauseesta ja keskustelu etenee hetken aikaa selvästi vatjavoittoisena.

13. HH: küll fenjatätil on kassütvīs
'kyllä Fenja-tädillä on kaksikymmentäviisi'
NA: tšellä
'kenellä'
HH: pedrova fenjal
NA: jā jā on nī nī tama on kassüt [epäselvää] vuotta
HH: laulab ja tansib vėl
NA: a [?] tämä ei ennä tantsi [nauravat] / tšēli tšōp
'tämä ei enää tanssi / kieli käy'
HH: tšōp / aha
NA: nī / a jalga vähä liikkub
HH: no tšēli tšōp vėl
'no kieli käy vielä [pystyy vielä puhumaan]'

Paikannimet saattavat toimia samalla tavoin, joskin tällöin koodi vaihtuu pääasiassa venäjään. Tämä ei koske vatjalais- ja inkeröskylien venäjänkielisiä nimiä, sillä kylät tiedetään vanhastaan ei-venäläisiksi. Venäjän paikannimiin voi liittyä myös omakohtainen muistikuva. Etenkin pakkosiirtopaikan nimi saattaa laukaista koodinvaihdon. Tällöin kyseessä lienee sekä proprin että assosiaation yhteisvaikutus.

14. NA: junalla tulimme me junalla tulimme sinne kalinskaja **oblastī**

Esimerkissä 14 erisnimestä on tehty venäjän mallin mukaan adjektiivi sen sijaan, että se olisi genetiivissä. Pääsanaa *oblast* taivutetaan kuitenkin ei-venäläisellä illatiivilla, vaikka pääsana on venäjää ja sen suku on aiheuttanut *kalinskaja*-sanaan feminiinisen tunnuksen. Ilmeisesti *kalinskaja oblast* on niin tiivis sanaliitto, leksikaalistuma, että se mielletään yhdeksi kokonaisuudeksi. Todennäköisesti nimi on lainattu kokonaisuudessaan samoin kuin esimerkin 9 ajanmääre *pervois mais*. Tällöin venäjän kielen mukainen adjektiiviratkaisu kuuluu ilmaukseen, eikä sitä välttämättä tiedosteta: näin puhujan kielitajussa ei synny ristiriitaa kahdesta eri taivutusmallista.

kalinskaja oblast -tyyppisissä ilmaisuissa vaikuttaa myös käyttörutiini: alueiden nimiä joutui neuvostovallan aikana mainitsemaan usein, koska lyhytkin siirtyminen vaati kulkuluvan, *propuskan*, jonka hankkimiseksi piti selvittää venäjäksi matkareitti lähtö- ja kohdealueineen. Vatjalaisilla ei ole oman kielen sanoja monille aluehallinnon yksiköille, joten on luontevaa, että käytetään venäläistä ilmausta: *oblast*-sanana ohella samalla tavoin käyttäytyy myös toinen piiri jaon ilmaisin *kraj*. Kyseessä on pikemmin koodinvaihto kuin

nuori laina, sillä taivutusmuoto voi olla välillä venäjäksi, välillä vatjaksi tai jopa yhtä aikaa molempien kielten elementtejä käyttävä sekamuodoste.

Erisnimet ovat mutkikkaita sikäli, että ne viittaavat kohteisiin, joiden sisällöllinen paino, kuten nimen kantajan kansallisuus, saattaa olla merkittävämpi kuin itse erisnimi. Kuitenkin erisnimi toimii siltana konkreettisesta puhunnoksesta vaihdon laukaisevaan sisällölliseen tekijään. Se aktivoi jonkin sisällön assosiaation, joka näkyy muodossa vaihtona koodista toiseen. Toisinaan taas erisnimi saattaa itsessään olla sekamuodoste (esim. *jogepere oblast*, jossa kylännimen venäjänkielinen nimitys Krakolje on korvattu omakielisellä proprilla, virallinen alueen nimitys — josta *oblast* on lainattu — käyttäisi Krakolje-nimeä, joka kuitenkin ei käynnistä vaihtoa.

METAFORINEN KOODINVAIHTO

Koodinvaihtoon voi vaikuttaa myös sisältöön liittyvä assosiaatio. Assosiaation aiheuttamaa siirtymistä kutsutaan metaforiseksi koodinvaihdoksi. Siinä tiettyyn yhteyteen liittyvää koodia käytetään toisessa puhetilanteessa siksi, että aihe jotenkin viittaa tähän yhteyteen (Hudson 1980: 56, metaforisesta koodinvaihdosta ks. enemmän Gumperz 1982). Vatjaa puhuvilla metaforinen koodinvaihto saattaa tapahtua esimerkiksi muisteltaessa Suomessa tai karkotettuna Neuvostoliitossa vietettyä aikaa, jolloin koodi vaihtuu sille kielelle, jota kyseisessä paikassa puhuttiin. Tällöin on oikeastaan kyse koodinvaihdon funktioista ja pragmatiikasta (ks. Kalliokoski 1995). Metaforisen koodinvaihdon muotoja voidaan Gumperzin mukaan erotella kaikkiaan kuusi (ks. Gumperz 1982: 75–82). Seuraavaksi tarkastelen aineistoani juuri tämän luokittelun lävitse.

KOODINVAIHTO REFEROIDESSA

Referoinnin yhteydessä koodinvaihto on tavallista, sillä se osoittaa sitaatin tai referoitavan jakson kuuluvan toiseen yhteyteen, johon kerronta viittaa (esimerkiksi puhuttaessa pakkosiirtoajasta). Esimerkiksi näytteessä 15 on vahvoja vatjan kielen piirteitä (kuten *tvš*), mutta koodi vaihtuu silti.

15. NA: a se paikallinen vätši [epäselvää] **mestni narod** se meit mäilmat vihas kovasti / müta ei vollut ku vä **fīni fīni fīni** suomalaiset suomalaiset suomalaiset / aivan sōmlaset nī
'no se **paikallinen väki** [epäselvää] paikallinen väki se meitä oikein vihasi kovasti / muuta ei ollut kuin vaan **suomalaiset suomalaiset suomalaiset**'

paikallinen vätši toistetaan assosiaatioyhteyden pohjalta venäjänkielisellä vastineella *mestnyj narod*. *fīni* on venäjää, ja myös muoto on venäjän monikko (*finny* = 'suomalaiset'). Tämä on mielekästä tulkita referoinniksi, etenkin kun se sopii kerronnan näkökulmasta sitaatiksi.

Näytteessä tapahtuu myös koodinvaihto venäjämäisestä suomeen, mihin ilmeisesti vaikuttaa sisältö: puhuja yhdistää *fīni*-sanana merkityksen mielessään, ja niinpä kolmen sanan ketju toistetaan suomen kielen vastineella *suomalaiset suomalaiset suomalaiset*. Heti tä-

▷

män jälkeen puhuja käyttää muotoa *sōmlaset*, joten koodi vaihtuu jälleen. Mikään muu kielen piirre kuin referointi ei tässä näytä laukaisevan vaihtoa. Toisaalta myös silloin, kun puheessa kuuluu eksplisiittisesti koodinvaihdon laukaisin, syy koodinvaihtoon voi olla kontekstuaalinen (ks. näytettä 13). Esimerkin 15 vaihto *suomalaiset*-muodosta vironkieliseen *sōmlaset*-sanaan johtuu ilmeisesti siitä, että puhuja tietää haastattelijan olevan virolainen, mikä aktivoi tämän kielen käyttöön hetkellisesti. Koodinvaihto voi tässä olla myös keino ottaa etäisyyttä: nykyhetkessä muistellaan joskus tapahtuneita asioita.

Sitaateiksi voi laskea myös nuoret kansallisuuspolitiikkaan liittyvät termit, joita näytteessä 16 esiintyy. Nämä sanonnat ovat luonnollisesti venäjäksi, koska omassa kielessä ei vastaavia käsitteitä ole. Näytteessä on yllättävää, että koodinvaihto jää tapahtumatta, sillä sisältö viittaa kosketuksiin venäläisten kanssa, ja venäläiset jaksot ovat tiuhassa.

16. NA: ja sīs mie olimme mit [epäselvää] / olimme **vōvat** arvottomat olimma / meill piti ōtā **propusk** / a mie **propuskā** mõttanut / 'ja siis me olimme mitä [epäselvää] / olimme **sylliset** arvottomat olimme / meidän piti ottaa **kulkuluvat** / mutta minä **kulkulupaa** ajatellut'
- HH: a kui sīs teille juteltī mine peräst nīnku ei pāse kotto sīs mitä ne venäläiset juttelivad
'no mitä siis teille sanottiin kun ei kotiin päästetty siis mitä ne venäläiset sanoivat'
- NA: **varag naroda** / suomes olim
'**kansan vihollinen** / Suomessa olimme'
- NA: a sīn menim tšūsümā shtō meil oma kotō lasta meiät oma kotto / ku annettī [epäselvää] / työ ōtta **predadsili rodini** / työ ōtte **varagi**
'sitten menimme kysymään miksei meitä omaan kotiin päästetty / kun annettiin [epäselvää] / te olette **isänmaan petturit** / te olette **viholliset**'

Ilmeisesti leimaavat käsitteet — *v[in]ovat* 'syyllinen', *vrag naroda* 'kansan vihollinen', *predateli rodiny* 'isänmaan petturit' ja *vragi* 'viholliset' — mielletään vieraiksi, ja niitä käytetään irrallisina lauseen sisällä. Tähän sopii sitaattitulkinta sikäli, että tuomitsevat ilmaisut kuten 'kansan vihollinen' ovat epäilemättä toistuneet muiden puheissa ja kirjoituksissa pakkosiirtovuosina.

HUUDAHDUSRUTIINIT

Oman ryhmänsä muodostavat ennakoimattomat huudahdukset, jotka katkaisevat puheen. Näissä huudahdusrutiineissa, joissa puhuja nopeasti ilmaisee jonkin asian, käytetään venäjää. Syynä lienee se, että venäjä on kieli, jota jokainen vastaanottaja luultavimmin ymmärtää — siksi puhujan on mielekästä vaihtaa venäjän käyttöön. Lisäksi tämä osoittaa, että vatjan käyttö on vähemmän spontaania kuin venäjän, johon luontevasti siirrytään silloin, kun puhunnos pitää tuottaa äkkinäisessä tilanteessa. Yllättävien tilanteiden koodinvaihto on tavallista, sillä puhuja voi vaihdon avulla tehdä huomautuksia, jotka eivät kuulu varsinaiseen aiheeseen (Asher 1994: 584). Vaihto voi siis palvella myös selkeyttä, sillä aihe noudattaa yhtä koodia ja huomautus toista.

Näytteen 17 tilanteessa yksi haastattelijoista koettaa kytkeä valoa katkaisijasta, jolloin haastateltava keskeyttää puheensa mainitakseen asiasta. Puhuja kuitenkin huomaa vaihtaneensa kieltä, sillä hän tuottaa vastineen venäjänkieliselle sanalle — tosin suomek-

si, koska hän tietää kuulijoiden olevan Suomesta. Vaihto tapahtuu siis ensin venäjään, josta suomeen ja jälleen venäjään, tosin vain yksittäiseen sanaan (*remont*).

17. NA: no vana inimene / no tämä nī vana ollud / tämä oli voi **svetan njet** [huudahtaa] ei ole valkeata meillä ja sähkö ei ole meillä on **remont remont** on jä
'no vanha ihminen / no hän niin vanha ollut / hän oli voi valoa ei ei ole valoa meillä ja sähköä ei ole meillä on rikki'

Yllättävät tilanteet tuntuvat rikkovan koodin yhtenäisyyttä tehokkaimmin, sillä ne ovat arvaamattomia. Nämä spontaanin puheen tapaukset osoittavat, miten vatja on syrjäytynyt osittain jo ajattelun kielenä: on mahdollista, että havainto kielennetään ensiksi ajattelukielellä. Vatjanpuhujien tapauksessa venäjä alkaa olla nykyään se kieli, jolla ajatellaan ja hahmotetaan maailmaa. Toisaalta interjektiot lainautuvat helposti. Varsinkin hengellissävyiset siunailut ovat vakiintuneita ja huudahduksenomaisesti käytettyjä. Näille ilmauksille löytyy myös omakielinen vastine, kuten alla olevan näytteen *slava bogy* 'kunnia Jumalalle'-kiitokselle, mutta venäjänkielinen ilmaus on syrjäyttänyt sen.

18. DM: kuhani leip on / **slav boh**
'kunhan leipää on / **kunnia Jumalalle** [luojan kiitos]'

Hengellissävyisissä ilmauksissa kyse on oikeastaan enemmän lainauksesta, sillä uskonnon kieli on ortodoksisilla vatjalaisilla venäjä. Huudahdusrutiineissa voidaan siis erottaa spontaanit huudahdukset (näyte 17) ja rituaaliset sanonnat. Jälkimmäisten piiriin kuuluvat oikeastaan myös mm. tervehdysrituaalit, vaikka niitä käytettäisiinkin huudahduksenomaisesti. Näissä on lainattu toisen kielen idiomeja, jotka ovat uponneet luontevasti puhujien leksikkoon, eikä koodinvaihdosta voida näiden yhteydessä puhua.

Samalla tavoin lainattuja ovat uskonnolliseen elämään liittyvät lausekiteymät ja termit, jotka venäläisen kirkkokulttuurin taustasta johtuvasti ovat venäjää. Näytteen 19 sanat *sluzba* 'palvelus' ja *pravoslavnyj* 'ortodoksi' on luokiteltavissa lainasanoiksi niiden pitkän kulttuurihistoriallisen yhteyden vuoksi.

19. DM: ai so sota aikan meil oli oma tšerikkos oli **sluzba** sieltä vaikyläst oli pappi / tšäi / vaikyläs viros / viros tšäi / mut ne oli venäl pap **pravoslavnoi**
'sota-aikana meillä oli omassa kirkossa oli **palvelus** sieltä Vaikylästä oli pappi / kävi / Vaikylästä Virosta / Virosta kävi / mutta ne olivat venäläiset papit **ortodoksit**'

Edelliset näytteet (18 ja 19) on poimittu aineiston puhdaskielisimmän vatjalaisen, Dunja Mihailovan, haastattelusta. Venäjänkieliset sanat kuvastavat paitsi syvää uskonnollisuutta myös siihen liittyvien sanontojen omaksumista. Dunja Mihailovalla esiintyy myös muita venäläisiä sanontoja, kuten *tsut tsut pozze* 'vähän myöhemmin' ja *objazatelno* 'ehdottomasti'. Tämänkaltaiset ilmaukset ja adverbit lainautuvatkin helposti kielestä toiseen.

KOODINVAIHTO TOISTON KEINONA

Koodinvaihtoa voidaan käyttää myös toiston keinona. Nykyvatjassa on tavallista, että sama ilmaus toistetaan venäjäksi. Osittain kyse on luonnollisesta puheen toistosta, mutta mo-

nessa tapauksessa toisto on tietoista ja harkittua kertausta. On mielekästä kerrata tärkeät tai epäselvät asiat venäjäksi ja varmistaa, että vastaanottajan ymmärryskynnys ylittyy. Toisaalta selvyuden vuoksi olisi johdonmukaista käyttää yksistään venäjää, mutta kielikoodien hämärtyminen ja puhekumppanin kieli tai kansallisuus johtavat käyttämään kulloinkin sopivaa kieltä. Ainoastaan merkitykseltään keskeiset jaksot toistetaan tietoisesti venäjäksi, kuten näytteessä 20 kuolinaika.

20. NA: tämä kōli / kui tämä kōli / no talvia ōlimme a sīs tšesäl kōli a nūt tuop i julikūl tōp i **semojova** [?] i jūli hän kōli
'hän kuoli / milloin hän kuoli / no talvella olimme siis kesällä kuoli
mutta nyt tulee ja heinäkuussa tulee ja **seitsemäntenä** [sedmova-
rat= seitsemäs] ja heinäkuussa hän kuoli'

Toisto ja kertaus ovat kiintoisia siksi, että ne liittyvät monikielisillä puhujilla osin ymmärtämiseen: huoli ymmärryskynnyksen ylittämisestä johtuu tilanteesta, jossa puhekumppaninkin kompetenssi saattaa olla puutteellinen. Tietenkään kaikki puheen toisto ei liity ymmärtämiseen, vaan voi osoittaa myös emfaasia tai saattaa »jäädä pyörimään» seuraavaa ilmaisua muotoillessa. Vaikka toisto on muutenkin tyypillinen puhutun kielen ominaisuus, se kytkeytyy usein koodinvaihtoon ja ansaitsee siksi huomiota monikielisten puhujien tuotosta eriteltäessä.

KOODINVAIHTO NÄKÖKULMAN VAIHTELUN MERKKINÄ

Koodinvaihdolla voidaan myös osoittaa vaihteluita viitekehyksessä, esimerkiksi näkökulman siirtymisestä subjektiivisesta objektiiviseen tai kerronnan aikatasojen tai lokaatioiden vaihtelua. Esimerkiksi puhuttaessa pakkosiirtoajasta kieli vaihtuu venäjään, koska tuolloin jokapäiväisenä toimeentulokielenä oli venäjä ja suuri osa uudesta käsitteistöstä (vrt. näytteen 16 ilmauksiin) oli venäläistä. Koodinvaihto siis kontekstoi sisällön tiettyyn ajanjaksoon samalla kun se erottaa nykyhetkessä tapahtuvan kerronnan (menneisyydessä tapahtuneista) kerrottavista asioista (ks. Kalliokoski 1995: 2 ja 3 sekä siinä mainitut lähteet).

Kontekstoivissa koodinvaihtotapauksissa on tyypillistä, että koodi vaihtuu pitkäksi aikaa venäjäksi. Tällaisesta pitkäaikaisesta vaihdosta on esimerkkinä Lauerman (1994) korpuksesta otettu näyte 21, jossa haastattelija saa informantin hetkellisesti palaamaan venäjämäisestä, mutta sisältö johtaa pian koodinvaihtoon.

21. F: kolhōzas nī / ei vā kolhōzasa vā se oli [**venäjää** todennäköisesti jokin termi] hän oli kolhōsniik / kolhōsniikal oli oma lehmä / kaks oli lehmi pietti / nī / et meil oli sūr kylä / a nūt [epäselvää] peräst vā kaik / tuoti venalaisi ja / ommā väkkē kotti ei lasttu / **pustili bi damoj kak** [epäselvää] **guljali bi i karof bila bi i vsevo bila bi**
'kolhoosissa niin / ei vain kolhoosissa vaan se oli [ven. termi] hän oli kolhoosilainen / kolhoosilaisella oli oma lehmä / kaksi ol lehmia pidettiin / ni / meillä oli suuri kylä / mutta nyt [epäselvää] jäljestä vain kaikki / tuotiin venäläisiä ja / omaa väkeä kotiin ei päästetty / **päästettäisiin kotiin kuten** [epäselvää] **kuljeskeltäisiin ja lehmia olisi ja kaikkea olisi**'

- K: a kuidas sa [epäselvää] venäläiset **ahnasitsa** / että te otte vatjavaisia
'mitenkäs [epäselvää] venäläiset suhtautuivat että olette vatjalaisia'
- F: ah / mitä te venalaiset / a kui se sannō / venalaiset jät̄ saksal / e sīt
perättästā myō tūl t̄n / a meil vōt kaik / kui saott̄ / mitä t̄l tie / [**ve-
näjäjä**] / sitä sotasjät̄kā / a hūt j̄t̄ sūti valmist / e myō ku tulim ei olt
enā kott̄ / **pajeshi i vsjo astoalas damoj / i hleb i kartoshka I vsjo
/ st̄lj vot kak gavarit vot eta takoj eta takoj i etāva nielzja/ vot
tak vremja kakōje bila / a tiper zhivjam harasho a z̄lka** [epä-
selvää] **svaih / ani gulj̄jut / da / tagdā bila bi abrabōtannih i ka-
rof bila bi / u nas ved / v goroge mazhra skaza dvestik karof / a
vo vremja hrushtsheva vse unitshtozhili / a vot tak / takije vre-
mena bil i**
'mitä te venäläiset / miten sitä sanottiin / venäläiset jäätiin saksalle
/ mutta sitten myöhemmin me tulimme tänne / meiltä otettiin kaik-
ki / miten sanottiin / mitä tälle [venäjää] / sitä sotilasta / mökkiin jä-
tettiin sytytin valmiiksi / me kun kotiin tulimme ei ollut enää kotia
/ **lähde ja kaikki jäi kotiin ja leipä ja peruna ja kaikki / alettiin
näin puhumaan että tätä ja tätä ja tätä ei saa niin kuin aika
sellainen oli / nyt elämme hyvin mutta sääli [epäselvää] omia /
ne kuljeskelevat / niin / silloinhan olisi muokattu ja lehmiä olisi
/ meillähän / kaupungissa voidaan sanoa kaksisataa lehmää /
Hrushtshevin aikaan kaikki tuhottiin / no / tällaiset olivat ajat**
[jatkaa vielä pitkään venäjäksi]

Aina ei haastattelijan käyttämä kieli riitä aktivoimaan paluuta venäjästä, jos puhuja tuntee sisällön liittyvän venäjään voimakkaasti. Tyypillinen tällainen aihepiiri on muistelu sellaisesta elämänvaiheesta, jossa ymmärretyksi tuleminen vaati venäjän intensiivistä käyttöä. Esimerkiksi kolhooseissa oli useiden kansallisuuksien edustajia, joten venäjä oli ainoa yhteinen kieli.

22. F: a kolhōza / nyt ei ōk kolhōza
P: mil āstal kolhōza on lõpsettattu?
F: **eto savhōs** [epäselvää] **abrabōtivajut** [epäselvää] **astalnije vse
paljā vot tak gulj̄jut**
'sovhoosi [epäselvää] **muokata** [epäselvää] **muut kaikki pellot niin
kuin kuljeskella**'
K: a miks ei ole kolhōza enā?
F: **ne znāju patshemu niet**
'en tiedä miksi ei'
K: ōli varem ōli kolhōza
F: **da**

Näytteessä 22 ilmeisesti termin (*sovhoosi*) käyttö laukaisee vaihdon, mutta sisältö saa puhujan pysymään venäjässä, vaikka haastattelijan kieli asettaa painetta vaihtaa takaisin vironvoittoisen kielen käyttöön.

Vaikka pakkosiirtoajan muistelussa metaforinen koodinvaihto toteutuu usein — vatjaksi alkanut lause saattaa kesken muuttua venäjäksi, ja venäläisyydet ovat muutenkin tiuhemmassa — sotaa edeltävien omaan elämään liittyvien tapahtumien muistelu sen sijaan on luontevaa vatjaksi, eikä näissä jaksoissa ole venäläisyyksiä kuin satunnaisesti. Näytteen 23 *a*-konjunktio on haastattelijan mallin mukaan käytetty, mutta toisaalta *a* samoin kuin *vot* ovat yleisesti puheessa käytettyjä partikkeleita, jotka ovat juurtuneet kieleen niin, ettei niitä ole syytä luokitella koodinvaihdoksi.

23. NA: meit oli ühs tšülä vān / laivas
 'meitä oli yksi kylä vaan /laivassa'
 HH: ühes laivas üks tšülä
 NA: ühes laivaz üks tšülä van
 HH: a muit laivoi tōist oli
 NA: a ühes laivaz oli kolme tšülä

Edellä käsiteltyjen tapausten lisäksi Gumperzin jaottelu sisältää myös koodinvaihdon puhuteltavan spesifioinnin apuna ja keinona modifioida sanottua. Näistä koodinvaihdon funktioista ei löydy esimerkkejä käyttämästäni aineistosta, vaikka epäilemättä laajemmasta korpuksesta niitä voidaan osoittaa. Metaforisen ja tilanteisen koodinvaihdon ohella voidaan puhua myös konversationaalisesta koodinvaihdosta (Hudson 1980: 31). Näitä tapauksia on helppo osoittaa, mutta syyt vaihtoon ovat pikemmin lauseyhteyteen sidonnaisia. Mitään aiheesta tai tilanteesta riippuvaa muutosta ei välttämättä ole, vaan kyseessä saattaa olla tyylillinen tai pragmaattinen vivahde (Asher 1994: 583).

KOODINVAIHDOSTA SEKAKIELEEN

Aineiston pohjalta vaikuttaa siltä, että sisällön laukaisema metaforinen koodinvaihto on yleisin ja vahvin syy kielen vaihtamiseen. Niissä tapauksissa, joissa lainasanaa, erisnimeä tai muuta vastaavaa tekijää ei esiinny, mutta koodi vaihtuu, antaa konteksti usein selityksen. Toisaalta syynä saattaa paikoin olla se, että omakielinen ilmaus on unohtunut ja tilalle valitaan jonkin toisen kielen vastine. Joissakin kohdin koodinvaihtoa luontevampaa saattaisi olla selittää tapaukset kahden kielijärjestelmän päällekkäisyytenä tai termien lainauksena, sillä venäjänkieliset jaksot eivät vaikuta muuhun puheeseen. Poikkeuksena on näytteessä 24 kulkulupaa tarkoittava *propusk*, joka saa partitiivin *propuskaa*. Kyseinen sana on niin vakiintunut kieleen, että se voidaan katsoa lainasanaksi, mitä taivutusmallikin tukee. Kiintoisaa on, että taivutus saattaa olla ei-venäläinen silloinkin, kun ympäröivät sanat ovat muuten venäjää.

24. DM: tšen hävis / sīs mentī etsimān **jesli propuskā eto ni bülo** //
 'kuka katosi / niin mentiin etsimään **jos kulkulupaa ei ollut**'

Aineistoni koodinvaihtotapauksia leimaa jäsentymättömyys, joka johtuu kielikoodien välisestä jatkuvasta risteilystä. Monikielisille puhujille tilanne on luonteva: informantti saattaa vastata millä tahansa kielellä tai kaikilla osaamillaan yhtä aikaa. Voidaankin sanoa, että nykyvatjan koodinvaihdon tunnusomaisin piirre on sen epäyhtenäisyys. Edelleen nykyvatjaa voidaan luonnehtia juuri monikielisyyden kautta, sillä yhdessä kielessä pysyttely on harvinaista — vatjalle on luonteenomaista vaihtelu jopa siinä määrin, että joissakin tilanteissa on vatjalaista käyttää esimerkiksi venäjää. Vatjan kaltainen useiden kielten välinen koodinvaihto voidaan nähdä itsenäisenä kielimuotona silloin, kun monikielisen yhteisön jäsenet noudattavat sitä sujuvasti ja jatkuvasti, kuten on kyse Vainpuolen rantakylissä, joissa kielten keskinäinen vaihtelu kuuluu jokapäiväisiin puhetilanteisiin.

Koodinvaihtoa pidetään osoituksena kaksi- tai monikielisyydestä, mutta sen yhteydessä on keskusteltu myös puhujien kompetenssista (Asher 1994: 586). Kyse on siitä, pitäisikö

koodinvaihto nähdä kykenemättömyytenä pysytellä johdonmukaisesti yhdessä kielessä vai osoittaako se usean kielen harkittua hallintaa tyylin ja ilmaisuvarojen tasolla. Koodinvaihtoa on herkästi pidetty puhujan kielikompetenssia kuvaavana ilmiönä, joka on toisinaan nähty taitavuutena soveltaa eri koodeja (sisällön korostaminen, emfaasin ilmaisu jne.) tai vastaavasti kykenemättömyytenä pysytellä yhtenäisesti yhden koodin käytössä (kompetenssiaukkojen täyttäminen).

Vaikka kyse ei jyrkimmillään ole kykenemättömyydestä käyttää vatjaa, voidaan aineistosta nostaa esimerkkejä vatjan syrjäytymisestä ja epäluontevuudesta. Tällainen piirre sisältyy näytteeseen 25, jossa haastattelija tapailee vatjaa, jotta informanttikin käyttäisi samaa kieltä, mutta koska sisältö — suomalaisten asuttama kylä — yhdistyy puhujan mielessä toiseen kieleen, hän käyttääkin suomea (etenkin kun tietää haastattelijan olevan suomalainen), vaikka malli vatjalaiseen muotoon (*soomentšülä*) annetaan haastattelijan repliikissä.

25. P: ropsu on sōmentšülä / vōi
F: nī suomenkylä / jō kakstoist kilometria meist täst nī

Voidaanko oikeastaan puhua edes koodinvaihdosta, kun se toteutuu niin sekavana kuin nykyvatjassa, vai pitäisikö hyppäyksiä kielten välillä luonnehtia sekaannukseksi, jossa eri kielten elementit toimivat yhdessä ja muodostavat sekakoodin? Sekakoodi lienee sopivin määrite kuvaamaan Vainpuolen rantakyläisten vatjalaisten puhetta. Kaksi- tai monikielisyys-ilmiöitä ei joidenkuiden tutkijoiden mukaan voida nähdä erillisinä vaan osana koodierojen jatkumoa, jossa koodinvaihto edustaa maksimaalista eroa ja siirtyminen koodien päällekkäisyyttä. Teoriassa kategoriat ovat sujuvia ja perusteltuja, mutta käytännössä monikielisyystä johtuvia ilmiöitä ei ole helppo luokitella. (Poplack 1987: 53.) Vatjan kielen kehitystä voidaan kuvata jatkumona omasta erillisestä kielestä vaihdon, lainauksen ja sekoituksen kautta sekakieleksi, josta lopulta ennen kielikuolemaa katoavat viimeisetkin alkuperäiskielen piirteet. Inkeröisen vaikutus on niin vahva, että Vainpuolen kylässä on vanhuksia, jotka luulevat puhuvansa vatjaa, mutta puhuvatkin inkeröiskieltä (Heinsoo 1992: 166). Heinsoo (1995: 156) toteaaakin, että »Vainpuolen asukkaat itse pitävät inkeröiskieltä ja vatjaa saman kielen murteina: toinen *pajatab*, toinen *lägäjää*, mutta kaikki puhuvat 'maaksi'». *Maaksi puhuminen* tarkoittaa omalla kielellä puhumista hieman samoin kuin virolaiset kutsuvat kieltään *maakeeleksi* ja itseään *maarahvaaksi*.

VATJAN TULEVAISUUS JA VATJALAISTEN KANSALLISTUNNE

Vatjalaisilla ei ole ollut kansallistunnetta, eikä kielen säilyttäminen ole ollut merkittävä tendenssi. Yleensä kieli mielletään keskeiseksi tekijäksi kansallisuutta ja identiteettiä määriteltäessä, ja kieli on myös sekä yksittäisen ihmisen että koko kansan tapa jäsentää ominaislaatuun (Häkkinen 1996: 12 ja 15). Vatjalaisilla kieli on katoamassa, eivätkä historialliset tai sosiologisetkaan kriteerit nykyään riitä yhdistämään harvoja inkeröis-vatjalaisen sekakielen puhujia vatjan kansaksi (kriteerien riittämättömyydestä ks. Koski 1993: 250).

▷

Vatjanpuhujille on olemassa oma nimitys *läkkä*, joka tulee puhumista merkitsevästä verbistä. Inkerin puhujia kutsutaan taas *pajattaja*-nimellä, joka ilmaisee myös puhumista. Monesti juuri puhumista kuvaavien verbien ero on ainoa keino, jolla vatjalaiset erottavat itsensä inkeroisista, sillä kummankin kielen puhujat saattavat olla ortodokseja, jolloin uskontoon perustuva kriteeri ei tee eroa yksilöiden välille. Heinsoon (1991: 449) mukaan nimitystä *vatjalainen* käytetään vain kieli-ihmisten kanssa puhuttaessa.

Puhumisverbien eroa voidaan käyttää apuna määritettäessä, mieltääkö puhuja itsensä vatjalaiseksi vai inkeroiseksi, mutta kielten sekoittuessa ei verbien eroa enää hahmoteta, kuten käy ilmi seuraavasta Lauerman (1994) korpuksen näytteestä.

26. F: [—] no vot / siel lättī tätä kielt / a meill on vatjikko
 K: [epäselvää] täl lägättī
 F: nī nī nī/ meill on vatjikko
 F: a sōmest / kas tō
 P: kas tōi ise pajatatte vōi lägätätte?
 F: pajatattī täl / meil pajatetā
 P: a ka läkkäjät on elänyt / kassen tšüläs
 F: kui kui on
 P: inkeriläkkäjät on
 F: a inkerili / nī [—]

Näytteen informantti Fjokla Sumilova käyttää vatjasta myös nimitystä *vatjikko*, joka lieenee enemmän puheenpartta ja kieltä kuvaava kuin yksilön syntyperään tai kansallisuuteen viittaava. *Läkkääminen* ja *pajattaminen* menevät informantilla jo sekaisin, sillä Sumilovan vatja on inkeroistunut niin pitkälle, että vain vatjalaisia piirteitä esiintyy enää siellä täällä (Lauerma 1994). Ilmeisesti *vatjikko*-ilmaus on puhujan mielessä selkeämpi ja sen käytöllä vältetään sekaannusta.

Toinen vatjanpuhujien oma erottelu vatjalaisten ja inkeroisten välillä pohjautuu Vainpuolen rantakylän historialliseen taustaan. Joenperän kylä on perinteisesti ollut sekakylä: Inkeroisten asuttama länsiosa kuului Joenperän kartanolle (*herranvalta*), jolle asukkaiden piti tehdä työtä. Vatjalaispuoli taas kuului suuriruhtinaalle (*kuninkaanvalta*), ja talonpojat olivat maanvuokraajia. (Heinsoo 1995: 157.) Tämä tausta on yksi keino erottaa vatjalainen inkeroisesta, ja sitä kielenpuhujatkin käyttävät luontevasti:

27. P: milline teie mēz ōli / ta oli / oliko tämä vaddalainen vōi / inkeriläinen vōi
 F: a tämä oli / inkeriläinen oli vā / oli hervalla [naurahtaa] hervallan poik oli / ei olt kuningavallan poig

Oikeastaan erottelu vatjalaisen ja inkeroisen välillä on tarpeellinen vain erityistilanteissa tai teknisen luokittelun kannalta. Vatjalaisilla ei ole ollut tarvetta erottua omana kansana. Neuvostovallan vuosikymmeninä oli jopa turvallisempaa, että passissa oli venäjän kansallisuus. Nimitys *izora* on yleinen sekä ulkopuolisten että vatjalaisten ja inkeroisten käytössä: se riittää kuvaamaan, ettei olla suomalaisia vaan Inkerinmaan ortodoksista suomensukuista väkeä, jonka jäsenten ei ole syytä erottua toisistaan (Heinsoo 1995: 156). Kielen säilymisen kannalta on pidetty ratkaisevana vähemmistön omaa myönteistä asennetta kieltään kohtaan (Aikio 1988: 18). Ryhmän menneisyydellä on tässä vahva merkitys. Vatjalaisten lähihistoria saa varmaankin aikaan oman kielen häpeämistä ja välttelyä ve-

näläisten läsnäollessa.

Poplack (1987: 73) edellyttää koodinvaihdon tarkastelussa laajaa taustan selvittämistä. Hänen mukaansa on tiedettävä yhteisön rakenne ja mallit, puhujien yksi- ja kaksikielisyyskyky sekä puhe- ja kulttuurikontekstin mahdollinen vaikutus. Vaikka näin hienosyiseen erittelyyn on vaikea päästä, historiallisen taustan koko kuva on tarpeen, jotta ymmärrettäisiin, mitä voimia vastaan vähemmistökieli säilyäkseen joutuu taistelemaan. Historialliset seikat ovat tärkeitä ratkaistaessa sitä, voidaanko jotakin murretta tai tietyllä alueella puhuttua kielen muunnelmaa pitää erillisenä kielenä ja sen käyttäjiä erillisenä kieliryhmänä. Historiallinen perspektiivi selittää myös kielensekaannuksen taustaa. Kysymystä siitä, onko jokin murre itsenäinen kieli, ei voida ratkaista puhtaasti filologisin perustein, vaan historialliset tekijät ovat merkittäviä. (Allardt 1981: 21–22 ja 39; ks. myös Koski 1993: 237.)

Kun vatjan kieltä tarkastellaan historiallisella jatkumolla, voidaan puhua jo kuolevasta kielestä. Kielellinen assimiloituminen valtakielen puhujiin johtaa lopulta kielikuolemaan, joskaan vatjan tapauksessa ei voida vielä sanoa, katoaako kieli ensin vai kuoleeko se viimeisten puhujien mukana. Kontaktitilanteen lopputulokseen vaikuttavat monet eri tekijät, kuten kielten typologinen etäisyys, kielikontaktien intensiivisyys, sosio-ekonomiset ja kulttuuriin liittyvät seikat sekä kielen prestiisiasema (Lauttamus 1992: 5). Kielen kuoleminen ja siihen liittyvät piirteet, kuten kielen morfologian rappeutuminen ja puoli- tai monikielisyys, ovat kiinnostaneet monia lingvistejä (ks. esim. Dorian 1989 ja muut saman teoksen kirjoittajat). Koodinvaihtoa on tutkittu erityisesti pidginkielten yhteydessä, mutta se on suosittu kohde suomalaisessakin sosiolingvistiikassa. Etenkin saamelaisten ja suomenruotsalaisten kieltä on tarkasteltu kielenvaihdon, kaksikielisuuden ja koodinvaihdon kannalta.

Tämän kirjoituksen aineistossa ja harvapuhujisten vähemmistökielten tarkastelussa yleensä on ongelmana tulosten yleistettävyys, sillä vaikka informantit kattavat merkittävän osan vatjan kielen puhujista, ei muutaman puhujan puheen perusteella voida luonnehtia kokonaista kieltä (tai kielten kokonaisuutta) silloinkaan, kun kielenpuhujia on vain kourallinen — yksittäisen kielentaitajan kompetenssi leimaa kokonaisuutta liian voimakkaasti. Kyseessä on pikemmin viimeisten vatjanpuhujien idiolektin kuvaus tiettyjen piirteiden osalta.

Vatjan kielen nykytila tarjoaa kiinnostavia lähtökohtia sekä kielten sekaannuksen että kielikuoleman tutkijoille. Vatjan kohdalla sekakielisyys on jo pitkällä. Inkerinmaalla puhuttavien kielten keskinäiset suhteet ovat vaikuttaneet siihen, että vatja on nykyään substraatti ja sammuva kieli.

LÄHTEET

Aineistona on käytetty tekijän kesällä 1992 Vainpuolen vatjalaiskylissä nauhoittamaa materiaalia sekä osittain Petri Lauerman (ks. Lauerma 1994) kokoamaa korpusta. Litteroinnissa käytetyt lyhenteet ovat DM (Dunja Mihailova), NA (Nasto Andrevna), TB (Tamarara Borisova), HH (Heinike Heinsoo), SS (Seppo Suhonen), PT (Päiviö Tommila), MT (Mikko Turunen) sekä Lauerman aineistossa F (Fjokla Sumilova), K (Kaido Floren) ja P (Petri Lauerma).

▷

- AIKIO, MARJUT 1988: Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 479. SKS, Helsinki.
- ALLARDT, ERIK 1981: Kansallis-alueelliset vähemmistöt. – Erik Allardt & Christian Starck, Vähemmistö, kieli ja yhteiskunta. Suomenruotsalaiset vertailevasta näkökulmasta. WSOY, Porvoo.
- ARISTE, PAUL 1962: Teiste läänemere keelte elemente vaivara murrakuis. – Emakeele Seltsi Aastaraamat VIII. s. 11–18.
- 1965: Vadja keele ja eesti murrete suhetest. – Sõna sõna kõrvale. Paul Ariste teaduslikust tegevusest. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, Tallinn.
- 1968: A grammar of the Votic language. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 68. Indiana University Press, Bloomington.
- 1969: Über die Dreisprachigkeit unter einigen finnicsh-ugrischen Völkern. – Sovetskoe Finno-ugrovedenie V. s. 245–254.
- 1975a: Über die inneren Kontakte zwischen den ostseefinnischen Sprachen. – Congressus Tertius Internationalis Fenno-Ugristarum I. s. 196–199.
- 1975b: Das russische Model für die Funktionen wotischer Postpositionen. – Sovetskoe Finno-ugrovedenie XI. s. 4–20.
- 1981: Keelekontaktid. Eesti keele kontaktid teiste keeltega. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised 14. Valgus, Tallinn.
- 1987: Vadjalaste ja Eestlaste kokkupuuteid. – Fenno-Ugristica 14. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 776.
- ASHER, R. E. (toim.) 1994: The encyclopedia of language and linguistics. Volume 2. Pergamon Press, Oxford.
- BELL, ROGER T. [1976] 1983: Sociolinguistics. Goals, approaches and problems. B.T. Batsford Ltd, London.
- CLYNE, MICHAEL 1987: Constraints on code switching: how universal are they? – Linguistics. An interdisciplinary journal of the language sciences 25 s. 739–764.
- COMRIE, BERNARD 1981: The languages of the Soviet Union. Cambridge University Press, Cambridge.
- CRYSTAL, DAVID 1985: A dictionary of linguistics and phonetics. 2nd edition. Basil Blackwell, Padstow, GB.
- DORIAN, NANCY C. (toim.) 1989: Investigating obsolescence. Studies in language contraction and death. Cambridge University Press, Cambridge.
- GUMPERZ, JOHN 1982: Discourse strategies. Cambridge University Press, Cambridge.
- HAARMAN, HARARD 1985: The impact of group bilingualism in the Soviet Union. – Isabelle T. Kreindler (toim.), Sociolinguistic perspectives on Soviet national languages. Their past, present and future s. 313–344. Contributions to the Sociology of Language 40. Mouton de Gruyter, Berlin.
- HEINSOO, HEINIKE 1991: Vatjan kielen tutkimisesta ja nykytilanteesta. – Virittäjä 95 s. 448–458.
- 1992: Vatjalaisista ja vatjalaisuudesta. – Sananjalka 34 s. 164–170.
- 1995: Tseeli veeb vaikka Viipurii — Vatjalaisista ja vatjalaisuudesta. – Mauno Jokipii (toim.), Itämerensuomalaiset. Heimokansojen historiaa ja kohtaloita. Gummerus, Jyväskylä. [Tekijällä on ollut käytössään myös saman tekstin käsikirjoitusversio.]

- HUDSON, R. A. 1980: *Sociolinguistics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- HÄKKINEN, KAISA 1996: *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*. Tietolipas 147. SKS, Helsinki.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1995: *Koodinvaihto ja keskustelun moniäänisyys*. – *Virittäjä* 99 s. 2–22.
- KETTUNEN, LAURI 1960: *Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 119. Helsinki.
- KOSKI, MAUNO 1993: *Kansa*. – *Systeemi ja poikkeama*. Juhlakirja Alho Alhoniemen 60-vuotispäiväksi 14.5.1993 s. 237–258. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 42. Turku.
- LAAKSO, JOHANNA 1996: *Haisee provosoidulta — aineiston arvioinnin ongelmia Dimitri Tsvetkovin vatjan sanaston valossa*. – *Virittäjä* 100 s. 219–238.
- LAANEST, ARVO 1986: *Isuri keele ajalooninen foneetika ja morfoloogia*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Valgus, Tallinn.
- LAUERMA, PETRI 1993: *Vatjan vokaalisointu*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 214. Helsinki.
- 1994: *Länsi-Inkerin rantakylissä kesällä 1990 puhuttua vatjaa*. Käsikirjoitus.
- LAUTTAMUS, TIMO 1992: *Lainaaminen ja koodinvaihto: havaintoja amerikkansuomalaisten kielistä*. – *Virittäjä* 96 s. 3–16.
- MILROY, JAMES – MILROY, LESLIE 1990: *Language in society: Sociolinguistics*. – N. E. Collinge (toim.), *An encyclopaedia of language*. Routledge, London.
- MÄGISTE, JULIUS 1933: *Venepärane imperatiivikujund idapoolseis läänemere-sm. keelis*. – *Eesti Keel* XII s. 83–87.
- 1959: *Woten erzählen. Wotische Sprachproben. Gesammelt und herausgegeben von Julius Mägiste*. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 118. Helsinki.
- POPLACK, SHANA 1987: *Contrasting patterns of codeswitching in two communities*. – Erling Wande ym. (toim.), *Aspects of multilingualism. Proceedings from the fourth Nordic symposium on bilingualism 1984*. Acta Universitatis Upsaliensis Studia Multiethnica Upsaliensia 2. Borgströms, Motala.
- PYÖLI, RAIJA 1996: *Venäläistyvä aunuksenkarjala: kielenulkoiset ja -sisäiset indikaattorit kielenvaihtotilanteessa*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 18. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- SANKOFF, GILLIAN 1980: *The social life of language*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- SARHIMAA, ANNELI 1991: *Investigation of Russian–Karelian language contacts: explication of a linguistic-historical framework*. – M. Ojanen & M. Palander (toim.), *Language contacts East and West* s. 54–78. *Kielitieteellisiä tutkimuksia* 22. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- SUHONEN, SEPPO 1986: *Zur Identifizierung der jungen Lehnwörter im Wotischen*. – Lyökämme käsi kätchen s. 151–161. *Beiträge zur Sprachkontaktforschung im Bereich des Finnougrischen und des Germanischen*. Amsterdam.
- STROUD, CHRISTOPHER 1992: *The problem of intention and meaning in code-switching*. – *Text* 12 s. 127–155.

CODE-SWITCHING IN MODERN VOTIC

The article examines the mixing of languages and the code-switching into Russian which are characteristic of modern Votic. In their speech, present-day speakers of Votic use several languages (mostly Ingrian, Votic and Russian, sometimes Estonian and Finnish as well), and constantly switch between them. Modern Votic is actually a mixed language of Ingrian and Votic, with a strong element of Russian. Speakers have a tendency to switch to using Russian, and it is just these switches which are examined in the article. The data consists of material recorded by the writer in Votic villages in the Vainpuoli area during summer 1992, and the corpus collected by Petri Lauerma from the same area in 1990. The present status of modern Votic as a mixed language is also a theoretically challenging basis for research into code-switching.

The multilingual environment of Ingria creates the preconditions for the mixing of languages and for code-switching between different languages, common in modern Votic. It might be questioned whether modern Votic is any longer a 'language' in the social sense, or whether it should be seen as a collection of several idiosyncratic languages or even idiolects. Although command of several languages provides plenty of alternative expressions, in the case of Votic it has furthered the extinction of the language. Borrowing is also characteristic of modern Votic, as speakers have had a great deal of language contact.

A distinct trigger can sometimes be identified for code-switching. At the linguistic level this trigger is usually a single word or expression from another language, and at the psychological level it can be, for instance, an association. The trigger activates the speaker to use another code. It might be a saying or a borrowed idiom that directs the speaker to use the other language. With speakers of Votic, code-switching does not obey any particular set of conditions, and so its occurrence cannot be predicted. Moreover, code-switching events in Votic are typically difficult to analyse, because of the continual switching from one language code to another.

A mixed code might be the best definition for describing the speech of present-day speakers of Votic. On a historical timescale, it is already possible to talk of Votic as a substrate and a dying language. Linguistic assimilation with speakers of the dominant language will eventually lead to the death of Votic, even though it is not yet possible to say whether the language will disappear first or whether it will die along with the last speakers. ■

Kirjoittajan osoite (address):
Koulukatu 7 C 45, 33200 Tampere
Sähköposti: *skmitu@Uta.Fi*